

Met o.a.:

- \* Dieren en planten in het Groesbeeks dialect
- \* In gesprek met Leo Zillessen
- \* Waterspitsmuis in het Kranenburger Bruch
- \* Intrigant in een wespennest
- \* De Levensboom (22)
- \* Aardsterren, Aardmannetjes en Aardhommels



2015-161





**Verschijningsdatum oktober 2015**

## Inhoud

Het Groesbeeks Milieujournaal is een uitgave van de Werkgroep Milieubeheer Groesbeek en verschijnt viermaandelijks. Kosten: minimaal 15 euro per jaar. Opgave bij het secretariaat.

### REDACTIE

Henny Brinkhof  
Niek Willems  
Willemijn van Rooij  
Peter Pouwels

### MEDEWERKERS (aan dit nummer)

Nel van den Bergh  
Stijn Schreven  
Johan Thissen  
Leo Zillessen

### OMSLAG

Ingrid Claessen

### SECRETARIAAT

Postbus 26  
6560 AA Groesbeek  
bankrekening:  
NL69 INGB 0005 2753 84  
en  
NL17 RABO 0117 4423 05

### INTERNET

[www.wmg-groesbeek.nl](http://www.wmg-groesbeek.nl)

### DRUK

Werkenrode, Groesbeek

### Reageren op artikelen?

[redactie@wmg-groesbeek.nl](mailto:redactie@wmg-groesbeek.nl)  
tel. 024-3974221

<b>Voorwoord van de redactie</b>	<b>3</b>
<b>De Levensboom (deel 22) door Niek Willems</b>	<b>4</b>
<b>In gesprek met Leo Zillessen door Willemijn van Rooij</b>	<b>14</b>
<b>Prenotificatie incasso mededeling van de penningmeester</b>	<b>16</b>
<b>Dieren en planten in het Groesbeeks dialect door Leo Zillessen</b>	<b>17</b>
<b>Wie kent Groesbeek</b>	<b>25</b>
<b>Waterspitsmuis gevonden in het Kranenburger Bruch door Johan Thissen</b>	<b>26</b>
<b>Intrigant in een wespennest: <i>Xenos vesparum</i> door Stijn Schreven</b>	<b>28</b>
<b>Aardsterren</b>	<b>30</b>
<b>Aardmannetjes</b>	<b>31</b>
<b>Aardhommels</b>	<b>32</b>

**DIT MILIEUJOURNAAL IS GEDRUKT OP CHLOORVRIJ GEBLEEKT PAPIER**



## Voorwoord

Het tv-programma 'Kanniewaarzijn' besteedde onlangs aandacht aan het Groesbeekse fietspad door de spoorkuil. In de categorie 'Weggegooid geld'. De gemeente kwam er niet best van af. Een gemeenteraadslid deed hierover pardoes in de pers zijn beklag, want hij vond dat Groesbeek door het optreden van de wethouder en enkele raadsleden een modderfiguur had geslagen.

Nu is zo'n programma natuurlijk nooit helemaal objectief, want dingen worden vaak aangedikt voor een maximaal effect. Ook versimpelt men de zaak om de kijker niet te laten verzuipen in de feiten. Toch hadden de programmamakers een punt, want niemand kan er omheen dat er gemeenschapsgeld is weggegooid met de (overhaaste) aanleg van dit fietspad.

De gemeente is er in het programma nog genadig vanaf gekomen. Het beeld had nog veel slechter kunnen zijn. Om de zaak simpel te houden werd alleen gefocust op het conflict tussen de gemeente en de RVO (Ministerie van EZ). Niet verteld werd dat de gemeente vals heeft gespeeld door de betrokken natuur- en milieuorganisaties te vragen in te stemmen met verharding van het schelpenpaadje met beton, en daar vervolgens een aanlegvergunning voor aan te vragen. De gemeente verzweeg daarbij dat men nog steeds van plan was het betonpad in de spoorkuil te leggen. Het compromis waarmee de natuur- en milieuvrouters dachten in te stemmen, bestond dus alleen op papier en in hun hoofden. Ook vond het gemeentebestuur het niet nodig dat het ministerie het vereiste ecologisch rapport van Bureau Waardenburg vooraf zou beoordelen. Vrijdag ging het op de post en de maandag daarop waren de grondwerken in de spoorkuil al verricht.

Dat de Werkgroep Milieubeheer Groesbeek en andere natuurbeheerders hier niet blij mee waren, zal niemand verbazen. Om meer zicht te krijgen op de vreemde gang van zaken heeft de WMG begin 2015 met een beroep op de Wet Openbaarheid van Bestuur alle stukken opgevraagd en wat schetst de verbazing: er staan geen besluiten van het College van B & W en interne beraadslagingen over deze kwestie op papier! Nooit heeft een ambtenaar een memo of voorbereidend stuk voor een collegebesluit geschreven, nooit is er een Collegebesluit vastgelegd, zelfs niet in de niet-openbare Collegeverslagen. Aldus de gemeente. Dat is toch wel uitzonderlijk voor zo'n gevoelig dossier. Transparantie is blijkbaar niet aan het gemeentebestuur besteed. Qua complexiteit en schimmigheid is het fietspaddossier inmiddels 'parlementaire enquetewaardig', maar of de Raad van Groesbeek, die de bevoegdheid heeft zo'n soort onderzoek te doen, dat aandurft of erop zit te wachten om de onderste steen boven te krijgen, is de vraag: misschien de Raad van Berg en Dal in 2016?

De redactie

---

## De Levensboom (22)

In het vorige deel zagen we hoe na *Homo erectus* een nieuwe loot aan onze stamboom ontstond: die van de 'Archaïsche mensen'. De eerste leden van deze groep ontstonden rond 1,2 miljoen jaar geleden uit *Homo erectus* in Afrika. Mogelijk gaat het hierbij om een verdere ontwikkeling richting 'hersenspecialist – gereedschapsgebruiker', maar de exacte aanleiding voor het ontstaan werd niet duidelijk.

De groep van de Archaïsche mensen is voor paleontologen een grijs gebied, zo zagen we in het vorige deel. Er is nog discussie over, of de takken binnen deze groep nu als *Homo sapiens* ondersoorten moeten worden aangemerkt, of juist niet. Voorstanders van samenvoegen hebben het dan bijvoorbeeld over 'Homo sapiens antecessor' en tegenstanders over 'Homo antecessor'. Misschien ligt de waarheid ook wel in het midden en behoren sommige fossielen tot echte soorten en zijn andere weer ondersoorten.

Dit probleem van ondersoort/soort is inherent aan het evolutieproces. Soorten veranderen met de tijd, soms tamelijk snel, soms tergend traag. Dat is zo ongeveer de definitie van evolutie. Als je twee verwante fossiele individuen hebt met een miljoen jaar ertussen, dan is de kans aardig groot dat ze verschillend zijn. Het zijn kennelijk twee verschillende soorten, zeg maar soort A en soort B. Maar stel, je zou er ook nog 100.000 fossiele individuen tussenin hebben gehad. En je zou al deze individuen rangschikken in een tijdlijn. In een (voor de duidelijkheid van het betoog) ideaal geval zou u zich een reeks kunnen voorstellen waarbij elk individu de moeder of vader is van het individu ernaast, maar dat is geen strikte voorwaarde. Bij zo'n reeks zou je zien dat er een heel

*De Sahara is niet altijd droog geweest, zo bewijst deze prehistorische rotstekening van een nijlpaard, gevonden op een rotswand in Zuid-Algerije.*



geleidelijke transformatie van A naar B heeft plaatsgevonden, en dat het ondoenlijk is om een, willekeurig gekozen, individu te onderscheiden van zijn directe burens in de tijdreeks. Directe burens zijn dus kennelijk altijd van dezelfde soort. In het ideale geval zijn ze immers ook ouder-kind.

Daar zit dus een tegenstelling: elk individu is van dezelfde soort als zijn burens, en dat geldt voor alle individuen in de reeks. Maar de uiteinden zijn niet dezelfde soort! Met andere woorden: er is nergens in de reeks een punt waar je kan zeggen 'deze is soort A en zijn buurman/vrouw is soort B'.

Afhankelijk van welke twee individuen uit de tijdreeks een paleontoloog toevallig vindt, neemt hij/zij een beslissing: dezelfde soort, verschillende soorten, of iets er tussenin. Maar in werkelijkheid past het natuurlijk nooit in zo'n hokje.

Een complicatie is ook dat elk individu zijn eigen persoonlijke kenmerken heeft, afhankelijk van erfelijke factoren die hij/zij meekreeg en de omstandigheden waarin hij/zij opgroeide. Of het verschil in kenmerken een algemene trend is in de reeks, of een individuele en dus zeer tijdelijke variatie, is pas te zien als je een veel groter deel van de reeks bekijkt. Maar je beschikt eigenlijk nooit over een reeks. Wat je ook onmiddellijk zou zien in de tijdreeks, is dat niet alle kenmerken tegelijk transformeerden, misschien werd de schedel dikker bij de eerste 20.000 individuen op de tijdlijn, en daarna, bij de volgende 50.000, werden de neusgaten groter. Het gaat niet zoals in zo'n computerfilmpje waarbij twee foto's in elkaar overvloeien.

Om een lang verhaal kort te maken: u zag in het vorige deel dat we er voor kozen om het ondersoort-soort probleem een beetje in het midden te laten en deze begrippen voor het gemak samen te voegen. Ik koos er voor om de fossielen uit de groep Archaïsche mensen met hun ondersoort naam te noemen, dat is dus een mening. Waar ik 'Homo sapiens antecessor' zeg of 'Homo s. antecessor' mag u gerust 'Homo antecessor' lezen.

### Groene Sahara

De eerste soort uit de groep van de Archaïsche mensen die we al in het vorige deel zagen, was *Homo sapiens antecessor*. Een soort die, denken we, sprekend leek op zijn voorganger *Homo erectus*. Mogelijk trok een



deel van de noordelijke Homo erectus populatie verder naar het noorden in een tijd dat de Sahara korte tijd een savanne was. Net zoals hun Homo erectus voorgangers dat al eerder hadden gedaan (zie deel 20). Bij het weer opdrogen van de Sahara werden ze als het ware naar het noorden gedrukt.

Dat vergroenen en weer verdorren van de Sahara is diverse malen voorgekomen in de geschiedenis. Getuige ook de tekeningen van giraffes en olifanten in grotten die momenteel ver in de Sahara liggen (niet van Homo s. antecessor, maar veel jonger). Het vergroenen en verdorren is gerelateerd aan de klimaatveranderingen van het Pleistoceen. Homo s. antecessor trok via het grondgebied van het huidige Egypte, Israël en Turkije naar Europa. Dit in tegenstelling tot Homo erectus, die honderdduizenden jaren eerder, juist Azië in was getrokken.

Onder andere in Groot-Brittannië (toen geen eiland vanwege de droge Noordzee) en Spanje zijn 950.000 jaar oude sporen gevonden die aan Homo antecessor toe te schrijven zijn, zo zagen we in het vorige deel. Aangezien er in die periode een 'Zweeds' klimaat heerste in Groot-Brittannië, kunnen we stellen dat Homo s. antecessor al aardig wat veranderingen had doorgemaakt ten opzichte van Homo erectus.

Mogelijk was Homo sapiens antecessor een rondreizende grottenbewoner: Groot-Brittannië in de zomer, Spanje in de winter. We denken dat H. s. antecessor een vlees- en mergeter was, naast planten en kleine dieren. Er zijn geen aanwijzingen voor kunst of begrafenisrituelen, of voor iets dat op kleding lijkt. De werktuigen van Homo sapiens antecessor zijn van het Oldowan en Acheuléen type, dus stukgeslagen stenen met een scherpe rand en kernstenen die door het er afslaan van een aantal stukken tot een werktuig zijn gevormd.

### Hersenen

Ergens rond 500.000 jaar geleden is Homo sapiens antecessor vervangen door een soort die we de naam Homo sapiens heidelbergensis hebben gegeven, naar de eerste vindplaats, Heidelberg in Duitsland. Een andere mening is dat Homo sapiens antecessor en heidelbergensis dezelfde soort waren.

U las in het vorige deel dat Homo s. heidelbergensis wederom zijn wortels had in Afrika, en mogelijk weer via een groene Sahara rich-

ting Europa is gekomen. Fossielen van Homo s. heidelbergensis zijn aangetroffen in Duitsland, Engeland, Frankrijk en Spanje, maar ook in zuidelijk en oostelijk Afrika en China.

Homo s. heidelbergensis werd in het vorige deel omschreven als een robuuste soort met krachtig ontwikkelde benen, die aangepast lijkt te zijn aan koudere omstandigheden. De soort was iets kleiner en lichter dan wij, en vertoont, net als bij ons, weinig onderscheid tussen de geslachten.

De schedel van Homo sapiens heidelbergensis heeft een wijkende kin en voorhoofd, zo zagen we, en een duidelijke wenkbrauwboog. Maar ondanks dit primitieve voorkomen kon de herseninhoud oplopen tot 1250 cc, gelijk aan dat van ons. Het gezicht van Homo sapiens heidelbergensis is platter dan bij zijn voorgangers, maar de onderkaak is vergeleken met ons nog steeds groot, net als de tanden en de kauwspieren.

We zagen bij Homo s. heidelbergensis dat de hersendelen die (bij ons!) betrokken zijn bij spraak, het manipuleren van voorwerpen, innerlijke ervaring en planning, groter zijn geworden in vergelijking met Homo erectus en Homo s. antecessor. Het zou kunnen dat dat een afspiegeling is van werktuiggebruik, jacht en reislust.



*Schedel van Homo sapiens heidelbergensis*

Daarnaast zagen we in deel 21 dat er goede aanwijzingen zijn voor het gebruik van vuur door Homo s. heidelbergensis, en voor het bouwen van tipi-vormige hutten, dus Homo s. heidelbergensis had een dak boven zijn hoofd. De werktuigen waren van het Acheuléen type, waarbij een kernsteen wordt bewerkt tot een werktuig door er stukken af te slaan. Ook werktuigen van hout, bot en gewei zijn gevonden, maar geen kleding.

Homo s. heidelbergensis was een echte groot wild jager-verzamelaar en heeft het tot

300.000 jaar geleden uitgehouden. Uit Homo s. heidelbergensis ontstonden zeker drie andere archaische mens(onder)soorten, waarvan we de Siberische Denisova mens al nader bekeken in het vorige deel. Zoals ik de vorige keer beloofde zal ik in dit artikel dieper ingaan op een zijtak aan onze stamboom: de Neanderthaler. Of zoals sommige wetenschappers zeggen: Homo sapiens neanderthalensis, of zo u wilt Homo neanderthalensis.

### Nieuwe man

De Neanderthaler is vernoemd naar het Neandertal (Neanderdal) bij Düsseldorf. Oplettende lezers noteren de ontbrekende letter h in 'tal'; die is gesneuveld bij een spelingshervorming in Duitsland in 1901. Maar wetenschappelijke namen veranderen niet mee met dergelijke hervormingen, dus de Neanderthaler behield zijn h.

Het Neandertal is niet, zoals vaak wordt gedacht, genoemd naar een riviertje met de naam Neander. In de buurt stroomt wel de Düssel, waar Düsseldorf naar vernoemd is. Het Neandertal is echter vernoemd naar pastor en kerkcomponist Neumann. De ene pastor krijgt een plein, de andere een pad, maar Neumann kreeg een dal. De naam Neumann werd door Neumann zelf aangedikt, door hem klassiek Grieks te maken op de basis: Neo/Neu, Andros/Mann, samengevoegd als 'Neander'.

Toen de Neanderthaler in 1856 ontdekt werd, was het inderdaad een 'nieuwe man': het allereerste mensachtige fossiel dat als nieuwe soort werd (h)erkend. Later bleek dat veel eerdere vondsten, uit België en Gibraltar, ook toebehoorden aan deze soort, maar toen was de naam al gegeven.

De ontdekking werd door twee arbeiders gedaan in een grot in een kalksteengroeve. Zij schoven de fossielen in eerste instantie aan de kant, in de veronderstelling dat het botten waren van een beer die in de grot was gestorven. Later werd schoolmeester en amateur-natuuronderzoeker Johann Carl Fuhlrott erbij gehaald en hij staat nu als ontdekker te boek.

De vondst bestond uit een schedeldak met voorhoofd en een half compleet skelet van het bovenlichaam. De datering is later bepaald op 42.000 jaar geleden. Aangezien de oorsprong van de soort honderdduizenden jaren eerder moet zijn geweest, ging het dus om een zeer recente Neanderthaler.

Al met al zijn er inmiddels fossielen van meer dan 400 Neanderthaler individuen opgegraven, dus er is sinds de eerste vondsten heel erg veel meer bekend geworden over de Neanderthaler.

De oudste (H. s. heidelbergensis!) fossielen met Neanderthal-achtige kenmerken zijn gedateerd op 400.000 jaar geleden, en rond 200.000 jaar geleden zien we 'volledige' Neanderthalers.

Alles wijst er op dat de Neanderthaler het uiterste is van een tijdreeks, zoals zojuist hierboven beschreven. Aan het andere uiteinde van de reeks zit Homo sapiens heidelbergensis.

Het verspreidingsgebied van Neanderthaler is groot: Groot-Brittannië, Duitsland België, Frankrijk, Spanje, Italië, Roemenië, Kroatië, Turkije, Rusland, Israël, Irak, Iran. Kortom: Europa, Midden-Oosten en Centraal-Azië. Nederland hoort sinds een aantal jaren ook in dit rijtje thuis, omdat er door een Woerdense zandzuiger vuurstenen werktuigen zijn opge-

*Verspreidingsgebied van Homo Neanderthalensis. Binnen dit gebied zijn Neanderthaler sporen en fossielen gevonden.*





*Vergelijking van de schedels van Homo sapiens (links) en de Neanderthaler (rechts). Let op de wenkbrauwboog, het wijkende voorhoofd en de kin.*

zogen van een ouderdom die past bij de Neanderthaler. En ook van de Noordzeebodem zijn vuurstenen voorwerpen opgevist die prima passen in het Neanderthaler-tijdvak. Het ontstaansgebied van de Neanderthaler is niet bekend, maar aangezien Neanderthalers systematisch ontbreken in Afrika, en ze dus waarschijnlijk zeer geleidelijk zijn ontstaan uit Homo sapiens heidelbergensis, is het ontstaansgebied misschien gelijk aan het verspreidingsgebied of valt het samen met het binnenste van het uiteindelijke verspreidingsgebied.

Er wordt wel eens gezegd dat als je een Neanderthaler zou knippen en scheren en een pak zou aantrekken, dat ie dan niet eens op zou vallen in een drukke winkelstraat. Ik onderschrijf die stelling niet. Ik zal uitleggen waarom.

Allereerst is er de schedel van de Neanderthaler. Wat onmiddellijk opvalt is de massieve botrand boven de ogen, de wenkbrauwboog. Meteen daarachter een wijkend, in plaats van een bijna verticaal voorhoofd. En dan de wijkende kin, dat zie je bij onze soort vrij weinig: als je je vingertop van onderaf tegen de basis van je neus drukt, en je drukt de vinger richting je gezicht (alsof je het gebaar voor "sst!" maakt), is er een aardige kans dat je met het vingerkootje onder je vingertop, je voortanden voelt en met het kootje daar onder de punt van je kin.

Een Neanderthaler kon dat echt niet. En mensen zien zulke dingen onmiddellijk, zeker in combinatie. Dus alleen al daarom denk ik dat de meeste mensen in de winkelstraat wel

degelijk onze goedgeklede Neanderthaler na zouden kijken.

Wat ook opvalt aan de schedel van een Neanderthaler is de grote en afstaande neusbrug. Dit wordt gezien als een aanwijzing voor een zeer grote neus. Vroeger dacht men dat de grote neus, en vooral grote neusholten er achter, dienden om koude lucht voor te verwarmen. Die zienswijze is inmiddels ontkracht door recent onderzoek dat aantoonde dat de neusholte qua omvang vergelijkbaar is met die van ons.



*Reconstructie van de Neanderthaler door Kennis & Kennis in het Neanderthal Museum (Mettman, D). Lang werd gedacht dat de grote neus van de Neanderthaler een aanpassing was aan koude omstandigheden.*

Achter op de schedel zien we bij Neanderthalers een soort bult, in het (Engelstalige) jargon 'bun' genoemd, vertaald een 'knot'. Zoals bij haar, maar dan van bot. Die bult



diende voor de nekspieraanhechting, Neanderthalers hadden dus een dikke, gespierde nek.

Het lichaam van de Neanderthaler was gedrongener, gespierder en duidelijk robuuster dan dat van ons, met dikkere botten, en zeer stevige, wat korte ledematen en brede schouders. Maar met 1 meter 70 voor de mannen en 1 meter 60 voor de vrouwen was de Neanderthaler zeker geen dwerg naar onze maatstaven.

Neanderthalers hadden even grote hersenen als wij, in sommige gevallen zelfs groter. Een theorie is dat Neanderthalers meer van hun hersenen gebruikten voor het verwerken van visuele informatie, aangezien ook hun ogen groter zijn dan die van ons. Wellicht hadden ze een beter gezichtsvermogen of konden ze in de schemering beter zien, wat met name in de winter een cruciale factor kan zijn als de duisternis vroeg invalt.

Was de Neanderthaler dan een voorovergebogen onbehouden domme holbewoner? Nee, dat zeker niet, dat is een vals beeld dat door een Franse wetenschapper al heel



*Gereconstrueerd Neanderthal skelet in het American Museum of Natural History (New York, VS). Duidelijk te zien zijn de, in vergelijking met ons, robuustere bouw, kortere benen en de afwijkende borstkas en schedel. [Foto: Claire Houck]*

vroeg de wereld in geholpen is, door middel van een, ten minste gedeeltelijk opzettelijk, verkeerde reconstructie. De reconstructie is inmiddels algemeen afgekeurd, maar het beeld is helaas vast komen te zitten in onze

beeldcultuur en is alleen maar erger geworden (knots in de ene hand, in de andere hand de haren van een meegesleurde vrouw, op de achtergrond een dinosaurus).

Degene die de reconstructie vroeg in de 20e eeuw maakte, had misschien het vooropgezette plan om de Neanderthaler een zo ver mogelijk van ons mensen afstaand uiterlijk te geven. Toegegeven: de Neanderthaler van Chappelle-aux-Saints, waarop de reconstructie is gebaseerd, is een van de meest bejaarde skeletten die we hebben van de soort, zowat tandeloos en vergroeid door de artrose.

Maar een aapachtig afstaande grote teen had ie niet, en de reconstructie wel.

Moderne reconstructies zijn een stuk vriendelijker jegens de Neanderthaler, maar misschien zijn die weer wat te ver doorgeslagen in hun ijver om de Neanderthaler als 'een van ons' af te spiegelen. Van de andere kant: mensen die reconstructies maken, moeten een heleboel aannames doen en hun enige voorbeeld zijn wij zelf.

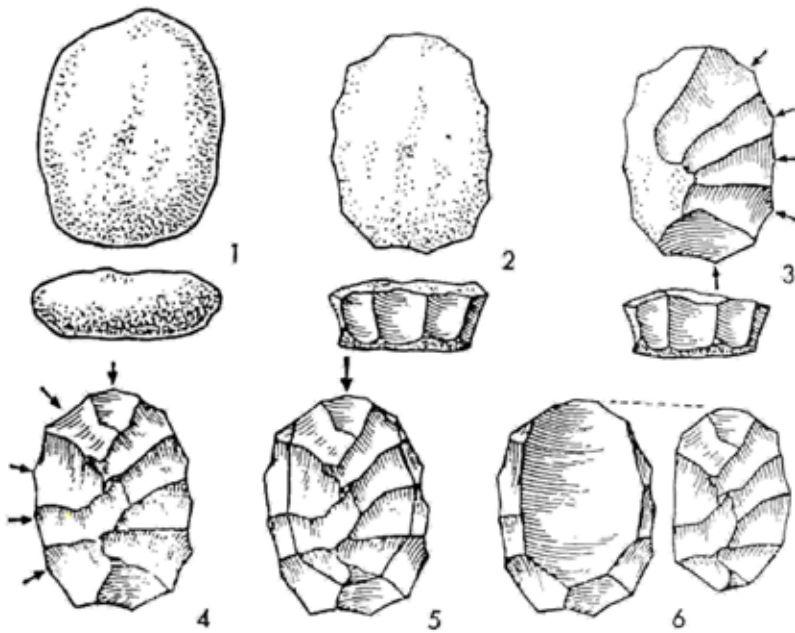
### Verwantschap

Inmiddels is er ook al veel genetisch onderzoek gedaan aan de Neanderthalers. Het Max Planck instituut heeft het complete genoom in kaart weten te brengen en in 2010 en 2013 gepubliceerd. Daaruit is gebleken dat het DNA voor 99,7% gelijk is aan dat van ons. In het DNA van een aantal Neanderthalers werd een veranderd MCR1 gen gevonden, wat waarschijnlijk betekent dat deze individuen een lichte huid, blauwe ogen en blond of rood haar hebben gehad. Dat is de reden dat u roze in plaats van bruine gezichten ziet in een aantal Neanderthaler reconstructies. Aangezien twee Kroatische Neanderthalers juist genen bezitten die een donkere huid, haar en ogen veroorzaken, was de Neanderthaler op dit vlak vermoedelijk net zoals wij. Met regionale variatie in haar-, huid- en oogkleur. Op plaatsen met minder zon dan in de tropen en subtropen kan een lichte huidskleur voordelen hebben voor de vitamine D productie. Maar een donkere kleur beschermt juist weer tegen zonneshade, en afbraak van een andere vitamine (foliumzuur). Dus het is een kwestie van balanceren.

Het FOXP2 gen, bij ons belangrijk voor spraak en taal, bleek aanwezig bij de Neanderthaler. Ook het tongbeen is juist gevormd en geplaatst: hoog in de keel zoals bij ons. Dit







*Levallois techniek: afbeelding 1-3 tonen de kernsteen in boven- en zij aanzicht. Pijltjes geven de afslagrichting aan. Op plaatje 5 de finale afslag, waarna op 6 het kant en klare werktuig en de overgebleven kernsteen te zien zijn.*

techniek. Dit is een behoorlijk geavanceerde vuursteenbewerking, waarbij veel inzicht, planning en precisie noodzakelijk is.

Onze eigen tak gebruikte deze techniek ook, maar pas later en op plekken waar contact met Neanderthalers waarschijnlijk is geweest. Het lijkt er sterk op dat de Neanderthaler de uitvinder was en wij de afkijkers. Voor de duidelijkheid: Neanderthalers waren eigenlijk helemaal geen flexibele innovators zoals wij, ze bleven gedurende hun gehele aanwezigheid steeds maar dezelfde technieken gebruiken, daar zat heel weinig vooruitgang in. We zagen dit verschijnsel eerder bij Homo erectus.

Mogelijk werd er af en toe in vuursteen gehandeld want een enkele keer wordt er bij een opgraving vuursteen gevonden die afkomstig is van ver weg. In het algemeen echter gaat het om lokale vuursteen. Het lijkt erop dat handelsgeest ontbrak, misschien is de vuursteen van ver een bruidsschat?

*De bol van La Quina, heel misschien onderdeel van een Bola, een jachtwapen om grote dieren te laten struikelen.*



Er is bij de Neanderthaleropgraving in La Quina (Frankrijk) een zuiver bolvormige, kalkstenen kogel tevoorschijn gekomen. Het is niet duidelijk wat het doel van de kogel was, maar het toont in ieder geval vakmanschap. Heel misschien was de kogel onderdeel van een set van twee of drie bollen die met touwen een zogenaamde 'bola' vormden. Op de juiste manier geworpen zijn daarmee de poten van een dier te verstrengelen, waarna het dier ten val komt.

Nu we het toch over de jacht hebben: Het lijkt er op dat de Neanderthaler een korte afstandsjaeger was, die zijn prooi van dichtbij met speren doodstak. Het is duidelijk dat de speren een stenen punt konden hebben, die met een kleefstof, bijvoorbeeld pek of hars, en pezen of 'draad' van leer of darm bevestigd was.

Of er ook werpsperen werden gebruikt is onduidelijk. De bouw van het schoudergewricht suggereert dat de werpcapaciteiten van de Neanderthaler minder waren dan die van ons. De korte afstandsjaagt wordt afgeleid uit de veelvuldig waar te nemen (herstelde) botbreuken aan Neanderthalerskeletten, die qua



*Reconstructie van jagende vrouw door Kennis & Kennis. De kleding lijkt wat te geavanceerd.*

vorm en plaats overeen lijken te komen met die van hedendaagse rodeodeelnemers. Met andere woorden: veroorzaakt door direct contact met grote dieren.

Die breuken zien we bij zowel mannen als vrouwen, en er zijn ook jonge Neanderthalers met botbreuken. Dit suggereert dat vrouwen en kinderen gewoon meegingen op jacht. Of ze daarbij gewapend waren, of meer als drijvers dienst deden, weten we niet.

Er waren wel verschillen in taakverdeling tussen mannen en vrouwen. Dat wordt afgeleid uit slijtagesporen aan het gebit, die bij de mannen anders zijn dan bij de vrouwen. De

mond werd door beide geslachten als 'derde hand' gebruikt, maar kennelijk niet bij dezelfde werkzaamheden.

Leer- of eigenlijk huidbewerking kan een belangrijke taak zijn geweest in de Neanderthalsamenleving. Hierbij kan kauwen op huiden een rol hebben gespeeld. We kennen van de Neanderthaler geen naalden, maar wel priemen, dus we denken dat huiden aan de randen van gaten werden voorzien en aan elkaar werden geregen met plantvezels of met repen van huid. Zo zijn primitieve tenten en kleding te maken, wat belangrijk is in koude perioden.



*Reconstructie Neanderthal vrouw door Atelier Daynes*

Het menu van de Neanderthaler had denken we een nadruk op vlees, dat blijkt uit de analyse van tandmateriaal en de vondst van beenderen van grote dieren met kerfsporen. Bijvoorbeeld Edelhert, Rendier, Zwijn, Oeros, Mammoet, en Neushoorn. Bij zo'n Oeros moet je je trouwens niet zo'n Heckrond of Schotse hooglander voorstellen. Een stier van een Oeros kon in Europa een schofthoogte hebben van wel 1 meter 80 en anderhalve ton wegen. Da's toch een heel andere klasse.

Daarnaast zijn er botjes gevonden van vele soorten vogels, onder andere duiven. En van

vissen en schelpdieren. Op locaties nabij zee zijn ook resten van een geslachte zeehond en dolfijn aangetroffen. Het ligt voor de hand dat dit aangespoelde exemplaren waren.

Dat gezegd hebbende: er zijn op Kreta, ook in die tijd al een eiland, stenen werktuigen gevonden van 170.000 jaar geleden. Maar de datering is niet helemaal solide, dus het is denk ik te vroeg om je al Neanderthalers op vloten te gaan voorstellen.

Er zijn ook aanwijzingen dat er gekookte groenten werden gegeten. Dat kon ook gemakkelijk, want overal bij Neanderthal opgravingen worden restanten van kampvuurtjes gevonden.

### **Sociaal**

De algemene consensus is dat Neanderthalers in kleine sociale groepen leefden, waarschijnlijk familiegroepen van rond de 10 individuen.

Tezamen met de constatering dat ze in het enorme verspreidingsgebied slechts dun gezaaid waren, en ook nog honkvast waren, levert dat een interessante vraag op: Hoe kom je eigenlijk een niet-verwante partner tegen? De genetische variatie onder de Neanderthalers lijkt laag, ze hebben er kennelijk daadwerkelijk moeite mee gehad.

Misschien waren er jaarlijkse ontmoetingen bij doorwaadbare plaatsen in rivieren waar, naar het zuiden trekkende, rendieren overstaken en bejaagd werden? Of misschien bleven de groepjes bij elkaar in de buurt?

Op een Spaanse locatie zijn twaalf individuen tegelijk overleden. Er is hier als het ware een moment in de tijd bevroren. De meest recente visie is dat ze tegelijk gedood werden en dat de grot vlak daarna instortte. De visie wordt gesteund doordat de lichamen opgegeten lijken te zijn! De botten zijn ontvleesd met vuurstenen werktuigen, getuige de kerfsporen. De schedels waren ook open gemaakt en het merg was uit de grote botten gehaald. Neanderthalers waren dus soms kannibalen. Misschien onder extreem moeilijke winteromstandigheden?

Op deze twaalf individuen is een gedeeltelijke DNA-analyse gedaan. Daaruit bleek dat de drie volwassen mannen familie waren in de vrouwelijke lijn (dezelfde moeder, grootmoeder of overgrootmoeder etc.). Maar de drie volwassen vrouwen kwamen uit drie verschillende lijnen. Het lijkt er daardoor op



dat mannen in hun territorium bleven en dat vrouwen een partner zochten in een andere groep. De zes kinderen lijken om de drie à vier jaar geboren te zijn.

Hoe dan ook, de Neanderthalers waren kennelijk een sociale soort met grote onderlinge afhankelijkheden binnen de groep. Wat wel een beetje wringt in dit beeld is dat de groepjes zo klein waren. Er lijkt een soort natuurlijke barrière bij 15 individuen. Dat wijst op een beperking in het sociale vermogen om met meer dan 15 personen te kunnen samenleven.

Bewijzen voor het sociale gedrag zijn er zeker: Het exemplaar van La Chapelle, waar we het al eerder over hadden, was oud (40 was toen oud!) en versleten, alle onderkiezen ontbraken. Gezien de geslonken kaken moet dat een lang bestaande omstandigheid zijn geweest. Ik zie dat als een aanwijzing voor bejaardenzorg.

In een grot bij Shanidar in Iraaks Koerdistan is een Neanderthalerskelet gevonden van een erg oude man. Duidelijk is dat deze in zijn vroege jeugd een zwaar ongeluk heeft gehad. Misschien een jachtongeluk of een val. De leeftijd bij overlijden wordt geschat

op tussen de 40 en de 50 jaar oud, hoogbejaard voor een Neanderthaler.

Een schedelfractuur heeft aan de linkerkant de oogkas verbrijzeld en misschien ook de hersenen beschadigd. Waarschijnlijk was dit individu links blind. Ook de rechterarm was verbrijzeld en geheeld, maar de rechterhand en onderarm zijn hierbij verloren gegaan.

Een ernstige handicap, want Neanderthalers waren net als wij rechtshandig.

Er zijn mensen die denken dat ie rechtszijdig ook (deels) verlamd moet zijn geweest, en nauwelijks kon lopen. Mogelijk een gevolg van de schedelfractuur links (de linkerhelft van de hersenen stuurt de rechterzijde van het lichaam aan).

Het gegeven dat alle breuken geheeld zijn en een duidelijk verlamd individu een hoge leeftijd heeft kunnen bereiken, betekent dat Neanderthalers in principe prima voor zieken en gehandicapten konden zorgen.

Volgende keer gaan we verder met de grafcultuur van de Neanderthalers en we kijken hoe de Neanderthaler aan zijn einde kwam. En we maken een start met onze eigen soort!

Niek Willems

*Een deel van de gevonden botten van Homo naledi uitgesteld (zie tekst op pag. 13).*





## Homo naledi

U heeft het ongetwijfeld in de media gezien: een enorme vondst van 1500 fossiele botten van 15 individuen van een soort in of nabij onze voorouderlijn. Ik wist via vrienden al dat er wat groots aan zat te komen uit Zuid-Afrika, maar ze hadden geheim gehouden wat het precies was. Vondsten waarover gepubliceerd kan worden, moeten uiteraard niet voortijdig bekend worden, het recht van openbaarmaking ligt immers bij de mensen die het onderzoekswerk hebben verricht.

Het nieuwe materiaal komt uit een grot nabij Swartkrans in de regio die vertaald 'de wieg van de mensheid' wordt genoemd, omdat er al vele andere fossielen van onze voorouders werden gevonden. De auteurs van de publicatie hebben de soort 'Homo naledi' genoemd.

Wat betekent dat nu voor de verhaallijn zoals ik die enige delen (circa deel 19) geleden heb verteld? Voorlopig nog niet zo veel: Uit de bouw van de botten en het hersenvolume is af te leiden dat het gaat om een soort die in de buurt van Homo habilis zit, misschien ervóór, misschien erná, misschien ernáást. Maar zolang de datering niet rond is kunnen we er nog niet heel veel van zeggen, daarom zeg ik ook 'circa deel 19'.

Datering of niet, het correct in de stamboom plaatsen van Homo naledi wordt een taaie kluit want vele botten vertonen kenmerken die lijken op jongere soorten uit ons genus, maar andere kenmerken lijken weer meer op die van Australopithecus. Voor zover ik weet zijn er geen stenen werktuigen aangetroffen tussen de fossielen.

Bijzonder vooruitstrevend in het vakgebied en bovendien ook sympathiek is dat de auteurs ervoor hebben gekozen om de publicatie niet te doen in een duur en voor niemand buiten de wetenschap toegankelijk blad, maar in een vrij toegankelijk internet gebaseerd wetenschappelijk 'tijdschrift'. U kunt het dus gewoon lezen op uw tablet. Ook 3D scans van vele van de fossielen zijn al openbaar toegankelijk. Met een 3D printer kan iedereen ze uitprinten en als plastic model bestuderen. Ik zag al een aan de universiteit van Utrecht gereconstrueerd exemplaar op tv. Ter referentie: van Australopithecus ramidus was 15 jaar lang enkel een tamelijk summiere beschrijving bekend, in een niet vrij toegankelijk vakblad, voor dat er eindelijk details gepubliceerd werden.

Onmiddellijk na publicatie kwam er al kritiek op Homo naledi van een aantal alfa-manntjes in de humane paleontologie: 'Het zijn 2 soorten!', 'Het is een primitieve Homo erectus!' Die kritiek mag u voorlopig even negeren, het lijkt me zeer sterk dat de modergooiers het materiaal al serieus bestudeerd hadden voor ze uit hun slof schoten. Ook speculaties over hoe de lichamen in de grot terecht zijn gekomen staken al snel de kop op. Voorlopig lijkt het er op dat de skeletten in de grot zijn 'begraven' of 'weggegooid'. Maar dan rijst wel de vraag waarom er zo weinig schedels zijn (4) in verhouding tot het aantal skeletten (15). En als het klopt dat de skeletten niet allemaal tegelijk zijn 'begraven', maar met grote tussenpozen, wat moet je je daar dan voor een proces bij voorstellen? En hoe kwamen ze eigenlijk zo diep in zo'n donkere grot, was er ooit een andere ingang? Het ontbreken van dierenskeletten (enkel muizentandjes en een uil) suggereert dat het altijd een moeilijk toegankelijke plaats is geweest.

Mijn hoop is dat er veel moois uit deze vondst gaat komen, nu elke paleontoloog zelf met de vele gegevens kennis kan maken. Cruciaal wordt een duidelijke datering en een oordeel over of we daadwerkelijk met een soort uit het geslacht Homo te doen hebben.

Niek Willems

## In gesprek met Leo Zillessen

Om maar meteen met een liefhebberij van Leo te beginnen: bij onze begroeting vraagt hij of mijn achternaam Van Oijen met een of twee o's is; hier in Groesbeek is het met twee, geloof ik. Tja, mijn schoonfamilie komt wat verder uit het zuiden, rondom de gemeente Bergen. Later in ons gesprek blijkt dat Leo ook wat dat betreft van vele markten thuis is. Hij heeft zich een tijd beziggehouden met de geschiedenis van het dorp Siebengewald, dat onder de gemeente Bergen valt, en is dus niet voor een gat te vangen...!

Leo is een zoon van Martien Zillessen en Annie Publickhuizen (uit Zyfflich). Hij heeft twee zussen. De vader van Martien, opa Leonardus, is geboren in Duitsland. In de buurt van Essen, in het dorpje Altendorf waar diens vader (Leo's overgrootvader) werkte in de mijnbouw. Deze overgrootvader was samen met zijn vrouw als echtpaar Cillessen naar Duitsland getrokken. Bij de aangifte van de geboorte van hun oudste zoon Leonardus begreep de Duitse ambtenaar het niet helemaal en vulde als achternaam van hun zoon Zillessen ('Tsillessen' op zijn Duits uitgesproken) in op het formulier, waarna er voor akkoord getekend werd in de vorm van een kruisje. Het was midden 19de eeuw, kunnen lezen en schrijven was niet zo vanzelfsprekend als nu. Vandaar dat de familie nu twee verschillende achternamen draagt. Met als grappig resultaat dat later twee broers naast elkaar op de Ashorst woonden: een Theodorus Cillessen op nummer 12, en een Leonardus Zillessen op nummer 10. Leo's overgrootouders zijn namelijk later weer teruggekeerd naar Groesbeek en kregen hier nog meer kinderen.

Over de vader van Leo, Martien, is ook nog wel wat te vertellen. Hij ging als een van bijna 100 Groesbeekse jongens in dienst in Nederlands-Indië, in de tijd van de politieke acties tussen 1947 en 1950. Over deze periode heeft hij heel nauwkeurig een dagboek bijgehouden, dat door Leo enkele jaren geleden op het internet is gezet, aangevuld met foto's uit die tijd. (Google: Martien Zillessen, oorlogsdagboek).

Leo's interesse voor taal, cultuur en geschiedenis ligt in het verlengde van waar hij zich op de Mavo al het meest voor interesseerde, namelijk de vakken geschiedenis, aardrijkskunde en biologie. Heel trots was hij op een trofee van zijn vader uit de diensttijd in Nederlands-Indië: een stuk slangenhuid



van een Tijgerpython, dat hij ook eens mocht tentoonstellen in de biologieklas. Zijn vader heeft wel meer souvenirs meegebracht, waaronder een groot wandkleed uit Sumatra. Dat is inmiddels geschonken aan het Airborne museum in Oosterbeek, waar Leo lid is van de 'Vrienden van het Airborne museum'. Het is natuurlijk niet verbazingwekkend dat Leo ook lid is van de Heemkundekring Groesbeek.

Rond het jaar 2000 zou schutterij St. Hubertus van De Horst het 75-jarig jubileum gaan vieren en werd er voor het samenstellen van een jubileumboek een commissie opgericht, die wekelijks bij elkaar kwam. Leo nam in deze commissie het archiefwerk voor zijn rekening en speurde naar allerlei feiten uit de geschiedenis van De Horst en zijn bewoners. Naar aanleiding hiervan stuurde Henk Eikholt een email aan Leo, het was inmiddels al 2007, met de vraag of hij misschien iets meer wist te vertellen over het ontstaan van de Vortse Brug. Deze brug over de Leigraaf, ter hoogte van de Ketelstraat, is de enige brug (over water) in Groesbeek! (We tellen het bruggetje over de spoorlijn even niet mee, want die loopt over land.) Leo dook weer in de archieven en kreeg het een en ander boven water: Vort is afkomstig van 'voorde' dat een doorwaadbare plaats in het water betekent; door de groei van de landbouw in de 17de en 18de eeuw moesten de boeren vaker van het ene stuk grond naar het andere, en nam het 'verkeren' tussen deze gronden toe, en dus ook het gebruik van de voorde in de Leigraaf. Om het gemakkelijker te maken voor karren

was er behoefte aan een vaste brug, in die tijd natuurlijk van hout, en rond 1700 is zo'n brug gebouwd, die in 1750 en waarschijnlijk ook rond 1800 steeds vernieuwd is, het hout ging zo'n 40 à 50 jaar mee. In 1840 is er in plaats van hout een stenen brug gebouwd door een voorvader van Leo; die brug ging heel wat langer mee, wel bijna 100 jaar, en uiteindelijk is in 1927 door de gemeente een hele nieuwe brug besteld bij een fabriek uit Blerick. Die was gemaakt van het allereerste gewapende beton, een heel nieuw bouw-materiaal in die tijd, waarvan bijvoorbeeld ook de wolkenkrabbers in New York werden gebouwd.

Leo heeft bij de oude mevrouw Sluis van De Horst ook nog nagevraagd en zij wist zich te herinneren dat in de Tweede Wereldoorlog een leuning van de brug was gehaald, zodat de militaire tanks er goed konden passeren. Voordat de brug uiteindelijk in 2007 is gerestaureerd, moest het bouwwerk worden gecontroleerd op betonrot. Leo had daar niet zo'n hard hoofd in, want als er Duitse legertanks over konden denderen, en dat zijn er heel wat geweest aan het einde van de oorlog, dan moest het volgens hem wel loslopen voor de huidige tractoren.

Voordat Leo uiteindelijk begonnen is met het opsporen van woorden uit het dialect voor planten en dieren, heeft hij zich beziggehouden met tal van andere onderwerpen uit de Groesbeekse historie. Zo heeft hij de geschiedenis van het bezembinden uitvoerig beschreven: de verhuizing rond 1850 van vele families uit Groesbeek naar het Lim-



Vortse brug

burgse Siebengewald, waar ze dit beroep uitoefenden, soms gecombineerd met een boerenbedrijf. Dit artikel is gepubliceerd in een Limburgs Jaarboek 2014, uitgegeven door de historische vereniging 'Overkwartier van Gelre' (Gelre was historisch gezien een Gelders/ Limburgse streek). Totaal verrast was Leo toen hem bij de uitreiking van dit Jaarboek 2014 gevraagd werd zijn verhaal aan de genodigden voor te lezen. Een opsteker voor het vele archiefwerk dat toch vaak in alle afzondering gebeurt!

Ook het boekje 'Een natte bedoening, een kleine geschiedenis van De Horst, De Bruuk en het Schildbroek', door Paul Thissen en Leo Zillessen, was een interessant project. Waarbij Leo meteen opmerkt dat het naar zijn mening eigenlijk niet Schildbroek is, maar Schilbroek zonder d, een plaats waar bomen geschild werden. In dit boekje wordt o.a. een aantal natuurgebiedjes beschreven, die op leemgrond zijn ontwikkeld en waarvan op zeker een, de Tichgelenkamp (nu het Ketelbroek, het 'food forest' en natuurgebiedje van Wouter van Eck aan de Ketelstraat) vroeger een dakpannenbedrijf heeft gezeten, want Wouter heeft bij het poten van nieuwe bomen eerst heel veel misbaksels uit de grond moeten opgraven. Ook de Elzenpasse, tussen De Bruuk en De Horst, moet vroeger zoiets zijn geweest. En zo ook het Schil(d)broek...

Weer wat later, in 2013, heeft Leo meege-daan aan een uitzending van het programma 'Grusbek toen en now' (van Piet Spanjers, Peter Janssen en Willy Hopman) bij Omroep Groesbeek om te praten over Groesbeekse planten- en dierechten. Het gesprek liep

Eikenlaantje op het Schildbroek



al gauw uit op een veel bredere bespreking van het dialect, tijd tekort in ieder geval. Ook in 2015 heeft het natuurprogramma Kiek dor, van Henk Eikholt en Michel Rouw, aandacht besteed aan dit onderwerp, over Groesbeekse planten- en diernamen, en zijn de luisteraars uitgenodigd te reageren. Het is de bedoeling dat hier uiteindelijk een boekje van wordt uitgegeven, dat zeer nuttig zal zijn tijdens natuurwandelingen. Leo vindt het wel leuk dat vele uitdrukkingen in dialect lang niet zo dorpsgebonden zijn als men vaak wel denkt. Zo komt het

dialectwoord voor mier 'Zeiklimp' ook wel voor in andere dorpen die het Kleverlands spreken, dus ook in Duitsland. Soms is er een kleine verandering, zoals 'Zeikdimpel' in Milsbeek, maar het komt van eenzelfde oorsprong. Vroeger dacht men dat mieren geen zuur spoten, maar urine, tot in wetenschappelijke kringen toe..? Waarmee we nu maar gaan eindigen, Leo, want je raakt met jou niet gauw uitgepraat...!

Met dank voor ons gesprek,  
Willemijn van Oijen

### **Prenotificatie incasso abonnement Milieujournaal**

Als lid van de Werkgroep Milieubeheer Groesbeek heeft een aantal leden een incasso afgesloten voor de betaling van het Milieujournaal.

In verband met de nieuwe regelgeving gaan de incasso's voortaan volgens Sepa.

Ik informeer hierbij degenen die een incasso hebben afgesloten, dat het bedrag op 15 oktober 2015 van uw rekening wordt geschreven.

Incassant ID van de Werkgroep Milieubeheer Groesbeek is:

**NL72ZZZ401443200000**

Het machtigingskenmerk is gelijk aan uw lidnummer.

De penningmeester van de WMG,  
Riet Heurkens



## Dieren en planten in het Groesbeeks dialect

Ondanks dat het dialect, niet alleen in Groesbeek maar ook elders, langzaam uitsterft, zijn er nog altijd namen /woorden bekend van dieren en planten zoals die hier in de regio genoemd werden. Namen en woorden die nog steeds worden gebruikt, vaak door de wat oudere inwoners.

De namen verschillen van plaats tot plaats. Zo is er verschil in uitdrukkingen tussen Mook, Ottersum, Kranenburg, Wyler, Gennep, Venzelderheide, Siebengewald, Heijen enz. Maar ook binnen Groesbeek zelf zijn er veel verschillen, tussen De Horst, Breedeweg, het centrum ("t Taarp") en de Stekkenberg e.o. zoals Schrouwenberg, Siep en Kamp. Fonetisch gezien (= klanken uit de gesproken taal) verschillen de namen, maar ook in de

schrijfwijze zitten verschillen. Al deze plaatsen rondom de kop van Noord-Limburg vallen onder het grensoverschrijdende overgangsdialect, wat in het algemeen in de dialectologie het Kleverlands dialect wordt genoemd. Het maakt deel uit van het Nederfrankisch dialect.

We beginnen met de dieren, waaronder de insecten, en gaan dan over naar de planten. Ik ben me ervan bewust dat hier niet alle namen staan beschreven. Vele oudere mensen, vooral de landbouwers en veetelers in het buitengebied, weten er wellicht nog meer, maar het begin is in ieder geval gemaakt, zodat de namen niet in de vergetelheid geraken. Een dier of plant kan ook nog eens meerdere namen hebben, die ik erbij zal vermelden.

Leo Zillessen

### Groesbeeks dialect

### Nederlands

#### Dieren:

Aakster/Ēkster/Tuunékster  
 Appelveenk\*  
 Baarm/Bérmsieske  
 Beejmees  
 Beej.  
 Beeje wolf  
 Bér/Bejjer.  
 Bladluus

Ekster  
 Appelvink  
 Barmsijsje  
 Koolmees/Pimpelmees  
 Bij  
 Bijenwolf  
 Beer (varken)  
 Bladluis



Beejmees



Blauwmenneke

Blauwmenneke	Heggemus
Blauwmeeske*	Pimpelmees
Blauwe Olliekever	Blauwe oliekever
Bliendoas	Steekvlieg
Bliende Koe	Vliegend hert (kever)
Bloashoen*	Meerkoet
Bloedzuuger	Bloedzuiger
Boerezwellef	Boerenwaluw
Bomklevver/ Kleine Spaacht*	Boomklevver
Borg/Börrig	Gecastreerde beer (varken)
Bosmistkever	Bosmistkever
Buuzerd/Buizerd/Grote Uul*	Buizerd
Dakhoas	Kat
Dikköpkes	Dikkopjes (zie ook: Gatviske)



*Driehurnmistkever*

Dinnekes	Dennenboompjes
Dinnerieps	Dennenrups
Doas	Ook: Steekvlieg
Donderbeesje*	Knutje/klein steekmug- je
Doojgravver	Doodgraver (kever)
Dove Brannenetel*	Dovenetel
Driehurnmistkever	Driehoornmestkever
Duuf/Doef	Duiven/Duif
Donderwurrum	Trips
Duuzendpoowet	Duizendpoot
Eikeprecessierups	Eikenprocessierups
Eekhurnje/Eekhönje	Eekhoorn
Eewinter	Eenjarig dier (rond)
Emaalt	Emelt, larve langpoot mug (Tipula Oleaceae)
Errépele kever	Coloradokever
Fuzant/Fezant	Fazant
Gatviske/Dikkupke	Kikkervisje (zie ook: Dikköpkes)
Geelt/Gilt	Voor de eerste keer drachtig varken
Gierlietske	Europese kanarie

*Doojgravvers op enne doojen Hoas*



Gierzwellef	Gierzwaluw
Geile tits/Gutgors/Schrieverik	Geelgors
Glimwurmkever	Glimwormkever
Gloazesneejer/Gloazewasser	Libelle
Gloeiwurmke	Gloeiworm
Goldvink	Goudvink
Graskat	Grasmus
Graspérd	Eenjarig paard
Heggestotterke**	Winterkoninkje
Heidehönje	Heidehaantje (kever)
Herring	Haring
Hingst	Hengst
Hit	Fel paard
Hoan	Haan
(Hoane-ei)	(Hanenpoep)
Havvik	Havik
Hoemel	Hommel
Holtdoef	Houtduif
Holtwurm	Houtworm
Huijwagge	Langpootmug (Horst), Hooiwagen (spin, dorp)
Huusklets/Huusmus	Huusmus



*Iesmuske met en Katviske*

Iesveugelke/Iesmuske	Ijsvogel
Kaalderzog/Kélderzog/ Muurvaareke/Bedwoateroar/ Meuleverreke/Kaaldermot	Pissebed
Junikever	Junikever
Karrepur	Karper
Katuul	Steen- én Kerkuil
Katviske	Stekelbaarsje
Kellefke	Kalfje
Kersvink	Groenling
Kiep/Hoender	Kip
Kiewie(t)/Kieviet	Kievit
Kikvors/Kilvos/Kikbil	Kikker
Knaarie/Kunoarie	Kanarie
Knaarie-putter	Kruising kanarie met putter
Knient/Kniend	Konijn



Kroenekroan

Koale-slék	Naaktslak
Knoas/Knoawes/Knauwes	Horzel
Koemus	Gele kwikstaart
Koewe	Koeien
Kooperslang/Hoazelwurm	Hazelwurm
Kooperwörm/Kooperwurm	Larve van de kniptor
Krielkiep	Krielkip
Kevver/Tor	Kever
Kieler	Keiler (wild zwijn)
Knieplimp	Grote rode bosmier
Koater	Kater
Kroenekroan	Kraanvogel
Kuuke	Kuiken
Kwiksturtje	Kwikstaartje (zie ook: Ploegdriever)
Leppeloar	Lepelaar
Luus/Pietje	Luis
Mauwerik	Kneu/Mauwrik
Meeter	Spanrups
Mél	Merel
Méltor	Meeltor (kever)
Mélwurm	Meelworm (larve van meeltor)
Meuleperd	Molenpaard van een rosmolen
Méw	Meeuw
Mieneke/Geit	Geit
Moai	Made
Moaieschieter	Dikke groene bromvlieg (ook: Strontvlieg)

Moal  
Moddermél  
Modderkruuper  
Mök/Muk  
Morder/Morter/Marter  
Mot  
Motkolf  
Mulderke  
Mus  
Muskes  
Muus  
Noaldbom  
Oal  
Onzelveheersbeesje  
Oorwurm/Knieptang  
Pannelépper/Pannelaaper  
Papierviske/Suukergast/  
Gaffeltang  
Patries  
Perd  
Perdje/Perdsjöp/Saldötje

Perdemistkever  
Perdsdoant/Perdsvlieg

Pier

Platte Peejetter

Platvoet  
Ploegdrieverke  
Poaling  
Poarelhoender  
Poelepetoat  
Pog  
Poike/Poetje  
Pop\*  
Pupke/Pöpke  
(popje)  
Putter(ik)

Vaars  
Lijster  
Modderkruiper  
Kalf  
Marter  
Nachtvliender  
Gaai  
Meikever  
Vogel (algemeen)  
Mussen/Vogeltjes  
Muis  
Naaldboom  
Aal (zie ook: Poaling)  
Lieveheersbeestje  
Oorworm  
Vliender

Zilvervisje  
Patrijs/Veldhoen  
Paard  
Weekschildkever (ook: paardje)  
Paardemestkever  
Ook: Horzel. Runderhorzel  
Regenworm  
(zie ook: Wörrum)  
Wants o.a. bij bosbesenpluk (stinkt erg)  
Nachtzwaluw  
Kwikstaart  
Paling (zie ook: Oal)  
Parelhoen  
Parelhoender  
Big  
Veulen  
Cocon/Pop  
Vrouwelijke vogel  
Distelvink/Putter



Meuleperd



Puuske/Ketje	Jong poesje
Ra..f	Raaf
Remmelder	Ram, mannelijk konijn
Rieps/Rips/Roeps	Rups
Roermus	Lokvogel voor de vogelvangst
Roodsturtje*	Gekraagde roodstaart
Ruun	Ruin (paard)
Schallekenbieter	Scharrebijter, Grote Loopkever
Schellele jut	Niet eetbaar riviervisje
Schètsenreejer**	Schaatsenrijder
Schoalebieter	Dennenscheerder
Scholaakster/Scholékster	Scholekster
Schoap/Schuwwep	Schaap/Schapen
Schoapendoes	Schapendoes (honden-ras)
Schermuus	Spitsmuis
Schroet	Kalkoen
Sieske	Sijsje
(Schiet)lewwerik	Leeuwerik
Slaak/Slék	Slak
Slekkehuske	Slakkenhuisje
Slekkespeej	Schuimdiertje
Smidje	Kniptor
Spaagt/Spicht/Spécht	Specht
Spaektor*	Aaskever
Spient	Spint in hout
Spinmuske	Grauwe vliegenvanger
Sprinkhoan*	Sprinkhaan
Sprouw/Sprauw	Spreeuw
Stékkelvaarike	Egel
Stékkelbörse	Stekelbaarsje
Strontvlieg	Vliegen bij compost, afval en mest (zie ook: Moajeschieter)
Téjjek/Teik	Teek
Totteldoef/Lachdoef/	
Torteldoef/Koertedoef	Tortelduif

#### Uulekop



Wienteppeperke op en pomp

Uiver/Ooievoar	Ooievaar
Ulluk	Bunzing
Uul	Uil (wordt voor meer roofvogels gebruikt)
Uulekop	Dikkopje
Vaare-ke	Varken
Verremuske	Fitis
Vétwijer	Vet te mesten (jong) rund in de wei
Vespe/Vesper/Vesp/Wesp	Wesp
Vlérmuus	Vleermuis
Vloi/Pietje	Vlo
Völle	Veulen
Vor	Stierkalf
Vuurige	Alpenwatersalamander
Wachel/Wachtel/Schriek	Kwartel
Wienteppeperke/Poalemuske	Roodborsttapuit
Wildvaareke	Wildzwijn
Winterkunningske/	
Heggestotterke	Winterkoninkje
Witte Uul*	Kerkuil
Wouterkiep	Waterhoen
Watersnaap*	Watersnip
Wurrum/Wörm	(Regen)worm
(Zand)éjjektes/Eideks	(Zand)hagedis
Zeiklimp	Mier
Zog	Zeug
Zwellef	Zwaluw
Zwoan	Zwaan

#### Planten:

Aat	Erwt
Adam en Eva**	Monnikskap (geel en blauw)
Akkaasie	Acacia
Akkermoalsbuske	Akkermaalsbosje
Andievie	Andijvie



Anies	Anijs
Ast/Aast	Tak/Takken
Baark	Berk
Béle	Bloemen van de hop
Bemmeltjeskruid/ Willemeneke**	Bemmeltjeskruid/ Zwarte kralle
Bengelekruid	Bingelkruid
Berreklaaw	Berenklaaw
Béssembrem	Bezembrem
Béssemhei	Struikheide
Bibbertjes/Bibberkes	Trilgras
Biese*	Biezen
Blauw Klökske**	Klokjesgentiaan
Bleike Lis	Bleke Lis
Bloem(e)böl	Bloembollen
Blujjende Roos	Belroos
Boekendeweit	Boekweit
Boeremoes	Boerenkool
Boerewurmkruid	Boerenwormkruid
Bojjembedekkers	Bodembedekkers
Bom/Böm	Boom/Bomen
Bömstrunk/Bumstrunk	Boomstronken/Boom- stompen
Bongerd/Bommerd	Boomgaard
Boanne	Bonen
Börsteltjes/Lampepoetsers*	Lisdodde
Botterbloem	Boterbloem
Botterbönje	Wasboon, Gele Sper- zieboon



Händeknöpkes

Boutappel	Oogstappel
Brékbönje	Sperzieboon
Brém/Brombér/ Bromberrestruuk**	Braam
Broodbloem/Hoazebloem*	Zegge
Bruun Klökskes*	Wateraardbei
Buske	Bosje
Buukebom	Beukenboom
Capucieners	Capucijners
Communistenkruid*	Knopkruid
Daklook*	Huislook
Doaljassen*	Dahlia's



Bloem van de Meespel

Diesel	Distel
Dinneappel	Dennenappel
Dinnenölje	Dennennaald
Donderbloem	Eendagsbloem, Trade- cantia
Dönneheg/Dörneheg	Meidoorn
Döpfer	Doperwten
Druuf	Druif
Duuzendguldenkruid	Duizendguldenkruid
Eikel/Tölleke	Eikel
Erdsbés/Erdsbéjjes	Aardbei
Errepélle/Errepels/Piepers	Aardappelen
Faone*	Varens
Ficht*	Spar
Fillepine*	Lupine
Foeks	Fuchsia (zie ook: Floks)
Flét	Anjer
Flieme	Kaf/Vliem
Flodderbon/Perdsbon/ Grötte-bon/Wollebon/ Wullebon/Soldoateteen	Tuinboon
Floks	Fuchsia (zie ook: Foeks)
Gapmulke	Leeuwenbek (op het bloemetje drukken, dan gaapt het)
Geer	Zevenblad, Gerards- kruid
Geitebloem	Grote ratelaar
Gell hortje	Geel Hartje
Geile Scheer**	Lisdodde
(Au)Goerk	Augurk
Goldsbloem	Goudsbloem
Gorst	Gerst
Grasflét	Grasanjer
Graspierrekes	Grassprietjes
Groesappel	Valappel
Grovve din	Grove den
Gruun(voer)	Het blad van de knollen, na de oogst
Haeksekruid	Heksenkruid

Haamdeknöpke  
Haarekske  
Hagwiende  
Händeknöpkes\*

Havver  
Heelgras  
Hékseklever  
Hoazegaarf\*\*  
Hoazelnoot  
Hoazelstruuk\*\*  
Hoazepeutje  
Holt  
Hondsbloem  
Huij  
Hunningtuutjr\*\*  
Ils/\*Aals  
Jantak

Juddekers

Juttepér

Kappes  
Kattegewas  
Kattestoart/\* Kattesturtje

Kerrekroos  
Kettingpol/Perdsbloem/  
Perdebloem  
Kestanje/Kastanje/Kastaonje  
Kétje  
Kikvorsebloem  
Kléfkruut/Klejefkruud  
Klevver/Klavver  
Klökskusbloem  
Koehei

*Scheer ien d'n Botterpot*



Moederkruid  
Ooievaarsbek  
Haagwinde  
Wilde Bertram, Moederkruid  
Haver  
Eerste grasoogst  
Soort klaver  
Duizendknoop  
Hazelnoot  
Hazelaar  
Hazepootje  
Hout  
Margriet  
Hooi  
Oost-indische kers  
Els  
Noten- of vlierentak  
(op 24 juni opgehangen boven buitendeur tegen muggen)  
Jodenkers (Echte lampionplant)  
Juttepeer, oud perenras  
Witte kool  
Hars uit fruitbomen  
Akkerpaardenstaart,  
Heermoes  
Pioenroos  
  
Paardebloem  
Kastanje  
Wilgentakje  
Dotterbloem  
Kleefkruid  
Klaver  
Akelei, Gentiaan  
Dopheide



*Pinksterbloem*

Komfree\*\*  
Kniep-oar  
Knoei  
  
Knollerap/Knollerawwep  
Koekelemoes/Wattekruut  
Kraaielook  
Kreujnaggel  
Kreuske  
Kroanenburgsebloem\*  
Kroets

Krósseltje  
Kruupgreij  
Kruuswortel/Kruuswottel  
Kunningskers  
Kweejek/Puin/Pöne\*\*

Lang havver  
Larik/Loarik  
(Dins)leppelblad  
(Ingels)leppelblad  
Leppeltjesdief

Levverkruud  
Liemmé  
Liendebom  
Look/Juin  
Luitje  
Lustrumheg  
Maargester  
Magpér

Majjes  
Mariabloem/Meulekes  
Meizoentje\*\*  
Meréllenbom  
Merketon  
Mier

Smeerwortel  
Kleine aar zonder zaad  
Onkruid  
(zie ook: Onkruid)  
Koolraap  
Stinkende gouwe  
Vogelmelk  
Kruidnagel  
Klokhuis van een appel  
Gele Ganzebloem  
Kleine, harde pruimensoort  
Wilde pruim  
Bodembedekker  
Fluitekruid, Wilde peen  
Koningskers  
Kweek, hartnekkig onkruidgras  
Slecht, droog gras  
Lariks  
(Deens) lepelblad  
(Engels) lepelblad  
Herderstasje/Lepelkruid  
Leverkruid  
Lijnzaad  
Lindeboom  
Ui  
Bosbessenstruik  
Ligusterheg  
Narcis  
Oude zoete Maagdpeer  
Mais  
Flox  
Madeliefje  
Morellenboom  
Grote perzik  
Muur, onkruid

Mieskes	Hele fijne grassoort
Meespel*	Mispel
Moppezoad	Berenklauw
(Kreu)naggebloem	Sering
Olliebes	Zwarte bes
Olliekieneker/Olliekènneke**	Rozenbottel van de hondsroos
Olliekènnekesstruuk**	Hondsroos
Oavenduul	Teunisbloem
Onkruid	Onkruid (zie ook: Knoei)
Paepel**	Populier
Pallem	Palm
Pastinoak	Pastinaak
Peppelè	Populieren
Pérdzuuring*	Ridderzuring
Perrebom	Perenboom



*Sleijbessen*

Pèpermunt**	Akkermunt/watermunt
Perdestort**	Holpijp
Petersillie	Peterselie
Piepestrutje	Pijpenstrootje
Piepkelook	Bieslook
Pierekruid	Boerenwormkruid
Pietjesbömke	Klein, dun boompje
Pinksterbloem	Brem
Pisputje/Pispötje	Akkerhoornbloem
Platgoas	Hanenpoot, onkruid
Plekböllekes.	Kleefkruid
Pluumke	Sprietje gras
Poaseitjes*	Krokussen
Polbon	Stamboon
Pöt	Wilde rozenstam
Poppeklevver	Rode klaver
Pöter	Pootaardappel
Preej	Prei
Pruum	Pruim
Pupke	Korenschoof
Radieske	Radisje
Reng	Rank van bijv. druiven
Reuske	Kleine roos



*Uiversnep met enne Panneleper*

Riesert	Klim-erwt
Riestepapbloem/Hoazegeref	Duizendblad
Rogbloem	Korenbloem
Rojgras	Raaigras
Rondkéskruut	Rondkaasjeskruid
Roojekool	Rode kool
Rooje krallenbom	Lijsterbes
Rooje wasbèr**	Vossebes
Rooje wottel/wortel	Winterwortel
Roowezustruuk	Rozenstruik
Savoi	Savooiekool
Scheer	Gele lis (o.a. in de Bruuk)
Schelholt	Jong eikenschilhout voor de run (looierij)
Schietpop	Hoge graspol waar koeien vaak poepen
Schnappsbes/bér.	Jeneverbes
Schoal-aat	Peultje
Sedél	Serradella, grondverbeteraar
Selleree/Selderee	Selderij
Sikske	Zaadje van de Linde
Sjansbés/Sjansbér	St. Jansbes
Slangetonge	Slangenkruid
Sleij/Sleijbes	Sleedoorn/Sleedoornbes
Slékkebloem	Orchidee
Sleutelte	Sleutelbloem/Primula
Sloa/Sloat	Sla
Sloapmuts	Haagwinde
Smaltbloem	Bosanemoon (met de kleur van smalt)
Smierwottel/Smierwortel	Smeewortel
Sneej-bon	Snijboon
Spekdiesel	Melkdistel
Spinoazie	Spinazie
Spitse kers	Wrange, zure, wilde kers
Springzaod**	Reuzenbalsemien of Klein- en Groot springzaad
Spruut	Spruit





Pispötjes

Stejele/Stille	Raapstelen	Tomaat
Stekbes/Stekbér	Kruisbes	Nagras, tweede oogst
Stekkeflét/Trosflet	Duizendschoon	Pinksterbloem
Stékruup/Knolleraap	Knolraap	Ereprijs
Stroate-gras*	Straatgras	(Konings)varen
Stroj	Stro	Vingerhoedskruid
Stronttrekker/Laepeltjesdief**	Herderstasje	Echte koekoeksbloem
Stört	Jonge dennenbossen	Voederbiet
Struuk(e)	Struik(en)	Voerrube
Suukerbluumke	Perzikkruid	Vrattekruud/Koekelmoes
Suukerpiet/Suukerbiet	Suikerbiet	Vuulbom
Tannebom	Spar/Kerstboom	Wasberre/Wasbésse
Tiem	Tijm	Wegtreiblad
Tölleke	Eikel	Weeje/ Wilg
Töllekesbom*	Eikenboom (sporadisch gebruikt)	Weit
		Wienruut
		Wik
		Wilde Aerdsbés**
		Wilde herteklee/Hétteklevver
		Willemennekes.
		Wouterpépper
		Watersnip*
		Worstepinneholt
		Wottel/Wortel
		Zoad
		Zellef
		Zeufenblad
		Zeufenbom
		Zilverblad
		Zoere Brem
		Zuigras
		Zuutholt
		Zworte kralle
		Zworte wottel/Wortel
		Tomaat
		Nagras, tweede oogst
		Pinksterbloem
		Ereprijs
		(Konings)varen
		Vingerhoedskruid
		Echte koekoeksbloem
		Voederbiet
		Stinkende gouwe
		Vuulboom, Sporkehout
		Bosbessen
		Weegbree
		Wilg
		Boekweit, Tarwe
		Wijnruit
		Wikke
		Bosaardbei
		Witte klaver
		Pikneus (bloem)
		Waterpepper
		Waterkers
		Doorns van Sleedoorn voor worsteinden
		Wortel
		Zaad
		Salie
		Zevenblad
		Zevenboom
		Zilverschoon
		Zure kruisbes
		Wildgras
		Zoethout
		Zwarte nachtschade
		Schorseneer

### Bronnen

Diverse auteurs, 2007. De Woordenschat van het Groesbeeks. Uitgeverij Matrijs, Utrecht.

Henny Brinkhof, 1995. De natuur in Groesbeeks dialect, delen 1 en 2. In: Groesbeeks Milieu-journaal nrs. 1995-80 en 1995-81. Deze bron is in de woordenlijst aangegeven met \*.

Charlotte Giesbers, 2008. Woordenboek van de Gelderse Dialecten, rivierengebied. Uitgeverij Matrijs, Utrecht. Deze bron is in de woordenlijst aangegeven met \*\*.

Wim Jacobs ("Fok"), 1997. Gruusbeeks Woordeboek.

Met dank aan Henk Eikholt. Verder is geput uit eigen herinneringen van het (natuur)dialect.

De vorige keer stonden we in het bos ongeveer 200 m ten oosten van het grotje aan de rand van een kapvlakte. Het was een extreem moeilijke plek die niemand kon vinden. Logisch ook, want het landschap is ingrijpend veranderd.

Ook dit keer staan we op een plek waar veel veranderingen plaatsvinden, waar vooral de hoogte opgezocht wordt. Op een kruising van asfaltwegen. Kijkend naar het westen langs de weg, zien we een openbaar laag gebouw waar heel veel jeugd rondhangt. Daarachter zien we een stuk hoger complex waar vooral ouderen verblijven. Draaien we naar rechts, waarbij we de weg oversteken, dan zien we op de voorgrond een flinke open ruimte. Hier is onlangs een voor Groesbeek karakteristiek industrieel erfgoed verdwenen en daarmee de laatste herinnering aan Groesbeeks schoenenindustrie. Op deze vlakte zullen straks glimmende, industriële producten een zeer tijdelijke plaats krijgen. Hopelijk wordt de schittering wat getemperd door groen, maar op de tekeningen staat maar een beperkte hoeveelheid bomen ingepland. Achter die vlakte zien we een laag gebouw, dat ook binnenkort vervangen zal worden door iets groters. Iets verder naar rechts zien we een concentratie van gebouwen, die erg dicht op elkaar staan en zeker één verdieping te hoog zijn. Hierdoor zijn de proporties zoekgeraakt. Het nog veel hogere asymmetrische gebouw middenin, versterkt de disproportionaliteit. Een 'Klein Manhattan' van Groesbeek zou een mooie naam zijn, die past bij 'Klein Amerika' dat we al hebben. Verder naar rechts draaiend, kijken we inmiddels in noordelijke richting. Daar zien we twee, al wat oudere kleine flatgebouwen staan, die in het niet vallen bij Klein Manhattan.

## WIE KENT GROESBEEK

Verder naar rechts zien we langs de weg die naar het oosten gaat, gewone, moderne eengezinswoningen aan de linkerkant en wat oudere aan de rechterkant. Aan het einde, waar de weg naar rechts buigt, staat ook weer een complex moderne en ook weer uitstekende gebouwen. Officieel zouden ze in 'het groen' komen te staan, maar daar is nog niet veel van terecht gekomen. De enkele boom die er geplant is, ziet er niet uit alsof die zich gaat ontwikkelen tot een forse boom.

Als we verder naar rechts draaien, zien we dat de rij huizen aan de rechterkant van de weg waarschijnlijk diepe tuinen hebben. We zien daar namelijk wel een enkele grote boom staan en dat kan alleen als er voldoende ruimte is. De huizen stammen uit een tijd dat mensen nog een deel van hun voedsel zelf verbouwden en dus flinke tuinen nodig hadden. Verder draaiend, steken we de vierde straat over en komen weer uit bij het openbare gebouw.

Oplossingen mailen naar:  
[redactie@wmg-groesbeek.nl](mailto:redactie@wmg-groesbeek.nl)

of per post naar:  
Henny Brinkhof  
Binnenveld 31  
6562 ZW Groesbeek

## Waterspitsmuis gevonden in het Kranenburger Bruch

Op 13 januari van dit jaar liep ik in de regen met een aantal ex-collega's van het NABU Naturschutzstation Niederrhein door het Kranenburger Bruch. Het terrein was kletsnat. We waren op de zogenoemde Moorwiese, toen Dietrich Cerff een dode spitsmuis vond op de coördinaten 51.78598 / 6.03316 (decimale breedte- en lengtegraden). Ik herkende het dier meteen als waterspitsmuis aan de karakteristieke kop en de borstels aan de achterpoten en onderlangs de staart.

Een sensatie: al sinds 1985 zocht ik vergeefs de waterspitsmuis in het Rijk van Nijmegen en aangrenzend Duitsland. In 1985 organiseerde ik een kamp van de Veldwerkgroep van de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming (nu Zoogdierverseniging). Op de Sint Jansberg, in De Bruuk, de Groenlanden en langs het Wychens Ven plaatsten we in oktober 'live traps' (vallen waarmee dieren levend worden gevangen) gericht op waterspitsmuis, maar zonder resultaat (Thissen & Pelzers 1992). In maart 2009 heeft de NJN Nijmegen 'live traps' geplaatst in De Bruuk, gericht op waterspitsmuis, ook zonder resultaat (Schreven 2009). Ook het pluizen van uilenballen uit deze regio heeft al vele decennia geen waterspitsmuis opgeleverd, behalve een partij uit de oude kerk van Wyler, verzameld in 2005. Maar deze partij was oeroud – in 2005 zat daar geen kerkuil meer – en de daar geplozen waterspitsmuis kan vele decennia eerder gepakt zijn door een uil.

Op 14 mei 2013 was ik met Christoph Koster en Jan Feijen Reuzenberenklauwen aan het rooien in het Kranenburger Bruch. Christoph hield even pauze en liep langs de Moorwässerung. Hij meldde op dat moment een Waterspitsmuis gezien te hebben. Ik vond het

*De dode waterspitsmuis die op 13 januari 2015 gevonden is in het Kranenburger Bruch.*



onvoldoende bewijs, maar de doodvondst in januari 2015 werpt een ander licht op zijn waarneming.

### Vroegere waarnemingen

In 1952 werden schedelresten van een waterspitsmuis aangetroffen in een braakbal uit Groesbeek. Vóór 1957 is een waterspitsmuis verzameld op de Sint Jansberg (collectie Naturalis) (Husson 1957). In 1959 zijn waterspitsmuizen gevangen bij het Meeuwenven en het Uiversnest in de Hatertse Vennen. In april 1970 werd een vers dood exemplaar gevonden bij Ooij (bron: Zoogdierdatabank van de Zoogdierverseniging). (Pelzers (1984) meldt dat tussen 1980 en 1984 tweemaal een waterspitsmuis in De Bruuk gezien is. In januari 1980 werd zelfs nog een volwassen vrouwtje dood gevonden in De Bruuk (bron: Zoogdierdatabank van de Zoogdierverseniging).

### Discussie

De vondst van een dode waterspitsmuis in dit jaar in het Kranenburger Bruch stimuleert om ondanks eerdere vergeefse vangacties eventueel weer in naburige gebieden, zoals De Bruuk (doodvondst in 1980), de Ooijpolder (doodvondst in 1970) en het Wylermeer (oud braakbalmateriaal uit 2005), vallen te plaatsen. Of moeten we maar hopen dat ooit weer een dode waterspitsmuis op ons pad ligt?

### Natuurmuseum

Het Natuurmuseum Nijmegen zal de waterspitsmuis uit het Kranenburger Bruch laten skeletteren en het geraamte in haar collectie opnemen met collectienummer NMN\_2015\_2. Bij sectie bleek het een vrouwtje te zijn, dat zo te zien nog niet zwanger was geweest. Dat zou betekenen dat het dier in het najaar van vorig jaar geboren is. Het beestje woog 13 gram, lijf + kop waren 77 mm, de staart 60 mm, een achterpoot met nagel 19 mm en gemeten zonder nagel 18 mm. Schedelmaten konden niet genomen worden, omdat het immers nog geskeletteerd moet worden. Dertien gram is een normaal gewicht voor een vrouwelijke waterspitsmuis in de winter (Spitzenberger 2001). De maag was leeg op een intacte worm na. Dat was vast een parasitaire worm.

Johan Thissen



## Bronnen

Husson, A.M., 1957. Faunistische gegevens over de zoogdieren van Zuid-Limburg. Natuurhistorisch Maandblad 46 (5/6): 61-81.

Pelzers, E., 1984. Zoogdieren in de Bruuk. Een overzicht. Natura 81: 333-337.

Schreven, S., 2009. Verslag NJN muizenexcursie in de Bruuk, 27 en 28 maart 2009. NJN Nijmegen.

Spitzenberger, F. & K. Bauer, 2001. Wasserspitzmaus *Neomys fodiens* (Pennant, 1771). In: F. Spitzenberger (red.). Die Säugerfauna Österreichs: 130-136. Grüne Reihe des Bundesministeriums für Land- und Forstwirtschaft, Umwelt und Wasserwirtschaft. Austria media service, Graz.

Thissen, J. & E. Pelzers, 1992. Zoogdieren in het Rijk van Nijmegen: verslag van een inventarisatie uitgevoerd van 16 t/m 20 oktober 1985. Mededeling 18 van de Veldwerkgroep VZZ. Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming, Arnhem.



*De waterspitsmuis komt in een groot deel van Europa voor en leeft in waterrijke gebieden met ruigbegroeide oevers en een behoorlijk ontwikkelde watervegetatie. Zijn voedsel zoekt hij in het water en langs de waterlijn. Hij eet o.a. insecten en andere ongewervelden zoals wormen en slakken, maar ook kleine vissen, amfibieën en hun eieren. De waterspitsmuis is dan ook een zeer goede duiker en zwemmer.*  
[Foto: Rob Koelman}

## BON

**Ik geef me op als lid van de Werkgroep Milieubeheer Groesbeek en ontvang het Groesbeeks Milieujournaal:**

**naam**.....

**adres**.....

**woonplaats**.....

**emailadres** .....

(U betaalt met een acceptgiro of een incasso-formulier, die u krijgt toegezonden)

## Intrigant in een wespennest: *Xenos vesparum*

Op 2 augustus 2015 zag ik *Xenos vesparum* voor het eerst in Groesbeek. Letterlijk vertaald betekent dit 'vreemdeling/gast van wespen', de Nederlandse naam is Veldwespwaaiertje. Het is een klein, bizar insect en uit de naam blijkt al dat wespen er iets mee te maken hebben. *Xenos vesparum* leeft namelijk als parasiet in veldwespen, vooral in de Franse veldwesp (*Polistes dominula*).

De Franse veldwesp verschilt van de gewone 'limonadewespen' door de oranje antennen, hangende pootjes en een wat slanker lijf. Met de klimaatverandering is deze wesp sinds circa 2000 opgerukt naar het noorden en de parasiet volgde niet lang daarna. Een geparasiteerde wesp is te herkennen aan het misvormd achterlijf, waar de parasieten als zwarte of bruine knobbels uitsteken tussen de segmenten. Het grootste deel van de parasiet ligt verborgen in het achterlijf. Maar hoe komt die parasiet in dat achterlijf terecht? Het begint in het wespennest.

Veldwespen werken met meerdere vrouwtjes samen in een nest. Eén vrouwtje heeft het nest gesticht en domineert, maar alle vrouwtjes kunnen eitjes leggen. De wespen jagen op rupsen die ze aan de wespenlarven voeren en bezoeken bloemen om zelf nectar te drinken. De parasiet komt als minuscuul larfje met poten en een springstaart (de triunguline larve genoemd, nog geen millimeter groot) uit het lijf van een geparasiteerde wesp, lift dan mee op de wesp en verlaat de wesp bijvoorbeeld op een bloem. Zodra een nieuwe wesp de bloem bezoekt, klimt de parasiet aan boord en lift mee tot de wesp bij het nest aankomt. Hier kruipt de parasiet de raten in, vreet zich in het achterlijf van een wespenlarve en vervelt daar tot een pootloze made. Vanaf dat moment neemt de parasiet voedsel op door diffusie via de huid, rechtstreeks uit het lijf van de gastheer. Meerdere parasieten kunnen zo in één wesp leven. Dit is niet zonder schade aan de wesp: geparasiteerde wespen zijn kleiner, hebben minder vetreserves en kleinere organen of missen zelfs organen (bijv. de ovaria van een vrouwtjeswesp).

Zodra de wespenlarve verpopt, breekt de parasiet met de kop door de huid van het achterlijf van de wesp heen. Een mannelijke



*Franse veldwesp met drie veldwespwaaiertjes. De parasieten zijn links op de foto duidelijk te herkennen aan de donkergekleurde bolletjes die tussen de segmenten van het achterlijf van de wesp zitten. [Foto: Stijn Schreven]*

parasiet verpopt hierna, een vrouwelijke parasiet vervelt maar verpopt niet. Het vrouwtje ondergaat geen metamorfose (bijv. zoals een rups een vlinder wordt) maar is geslachtsrijp in de gedaante van een larve, 'neotenie' noemen ze dat (komt bijv. ook voor bij de grotensalamander of olm). Alleen de kop is verhard en steekt uit buiten de wesp. De laatste larvehuid blijft verbonden met het vrouwtje als een broedkanaal waarin ze wordt bevrucht via een opening bij de kop en waarin de eitjes zich ontwikkelen tot larfjes.

### Gedragsverandering

Maar de parasiet brengt meer teweeg in de wesp: niet alleen de vorm en inhoud van de wesp veranderen, ook het gedrag. Geparasiteerde wespen nemen niet deel aan de taken binnen het nest, maar verlaten dit al in de zomer en vliegen dan rond bloemen. Eerder dan de gezonde wespen vormen ze al groepen voor de overwintering. Op dat moment komen de mannelijke parasieten uit hun poppen en paren met de vrouwtjes. De mannetjes leven maar enkele uren als volwas-

sen insect en worden dus zelden gezien. Later sluiten gezonde wespen zich aan bij de groep om te overwinteren. In de lente verlaten de gezonde wespen de groep om nieuwe nesten te stichten, maar de geparasiteerde wespen blijven wachten. Dit is belangrijk voor de parasiet: tegen de tijd dat de gezonde wespen nieuwe nesten hebben gemaakt met larven die geparasiteerd kunnen worden, vliegen de geparasiteerde wespen uit en dwalen ze rond op bloemen en op de nieuwe nesten. De triunguline larven komen rond die tijd uit en springen van de ene naar de volgende wesp tot ze een nest bereiken. Daar begint de cyclus opnieuw.

### Verspreiding

Het veldwespwaaiertje komt inmiddels al voor tot bij Zutphen, de Franse veldwesp tot in Friesland. Omdat de Franse veldwesp algemeen is rond Groesbeek, verwacht ik dat ook de parasiet op meer plekken in de buurt voorkomt. Dus zie je de volgende keer een veldwesp, controleer dan of het achterlijf misvormd is. De veldwespen zijn veel te vinden op schermbloemen als fluitenkruid, venkel, berenklaauw en peen. Door de misvormde veldwespen te fotograferen, kun je bovendien individuele wespen herkennen aan het aantal en de positie van de parasieten in het achterlijf en weet je hoeveel geparasiteerde wespen er rondvliegen.

Stijn Schreven

### Bronnen

[www.waarneming.nl](http://www.waarneming.nl) voor huidige verspreidingsgegevens

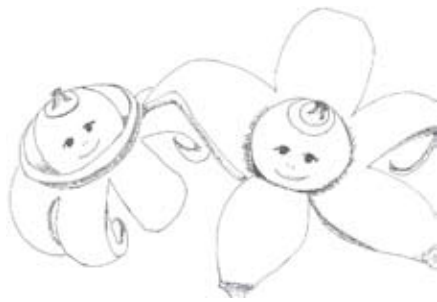
Smit J. (2003). De veldwespen *Polistes dominulus* en *P. biglumis* rukken op in Nederland (Hymenoptera: Vespidae). Nederlandse Faunistische Mededelingen 18: 81-88.

Smit J.T. & J. Smit (2005). De waaivleugelige (Strepsiptera) van Nederland. Entomologische Berichten 65 (2): 43-51.

Hughes D.P., J. Kathirithamby & L. Beani (2004). Prevalence of the parasite *Strepsiptera* in adult *Polistes* wasps: field collections and literature overview. *Ethology Ecology & Evolution* 16 (4): 363-375.

Beani L., R. Dallai, D. Mercati, F. Cappa, F. Giusti & F. Manfredini (2011). When a parasite breaks all the rules of a colony: morphology and fate of wasps infected by a strepsipteran endoparasite. *Animal Behaviour* 82: 1305-1312.





## Aardsterren



## Op Palland, met thema vruchten in/bij het bos

zaterdag 19 september 2015

aanwezig: Annemiek, Hugo, Woud, Khaya, Kiki, Martijn, Sophie (nieuw!), Jade (nieuw!), Bart (vader Jade)

Deze ochtend begon erg nat in Beek via een steil pad naar Palland, met twee nieuwe Aardsterren: Sophie en Jade (ex-Aardmannetje). In dit oude cultuurhistorisch gebiedje met hoogstamboomgaarden is het prachtig om te wandelen en te spelen. De fruitbomen hingen tjokvol met appels en peren, die gretig geraapt en geplukt werden door hongerige Aardsterren. Ook de laatste bramen werden opgesmikkeld, maar niet te laag geplukt om niet ziek te raken van de vossenlintworm!

Ondanks de nattigheid was het een heerlijke ochtend met naast appels en peren ook nog rozenbottels, meidoornbessen en andere vruchten. Palland is een plek om snel weer eens terug te komen voor nog meer rijp fruit en later in de herfst tamme kastanjes.



## Aardmannetjes



## Verslag van de Aardmannetjes van 18 juli 2015

Het was de laatste excursie van dit seizoen. Dat moest natuurlijk gevierd worden. Dianne had een spel bedacht met allemaal vragen over de Aardmannetjes. Daar zaten ook een paar hele lastige bij, zoals: hoe lang bestaan de Aardmannetjes eigenlijk en hoeveel kinderen hadden er tot nu toe bij de Aardmannetjes gezeten? Je kon steeds kiezen uit 3 antwoorden en dan moest je naar het bordje A, B of C toe rennen. Een soort Ren-Je-Rot dus! Degene die de meeste goede antwoorden wist, was Ymke! Ze mocht zelf kiezen welke prijs ze wilde hebben en kijk maar wat ze koos.

Daarna gingen we met z'n allen vol goede zin naar de Mookerhei. Daar stonden deze mooie beesten ons al op te wachten. Er waren zelfs schattige kalfjes bij! Niet iedereen was gecharmeerd van deze harige vrienden. Eén iemand (ik zal maar niet vertellen wie) durfde er echt maar dan ook echt niet langs en gilde het uit!

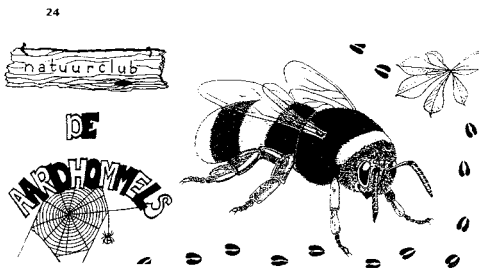
Omdat het voor Manoe en mij de laatste keer was dat we met de Aardmannetjes mee mochten, trakteerden we op iets gezonds (Manoe) en iets minder gezonds (ik).

Na een korte wandeling hebben we Dianne's favoriete spel gespeeld: levend stratego. Er werd heel wat over en weer gerend! Uiteindelijk had rood de meeste punten verzameld. Manoe en ik gaan volgend seizoen naar de Aardhommels. Als afscheid hebben we nog een mooie medaille van Dianne meegekregen.

Groetjes van Jonne







Ook deze zomer zijn de Aardhommels er met de fiets op uitgetrokken. We zijn op kamp geweest naar De But. Na de zomervakantie zijn we naar de Mookerhei geweest, die prachtig in bloei stond, en naar het Reichswald. We zijn in het Groesbeeks bos geweest, op zoek naar paddenstoelen en kastanjes, en we hebben geprobeerd een bron te maken voor bij de vijver van de Tullekesbôm.

Hieronder een foto-impresie:



18 juli 2015: Aardhommelkamp in De But



... slaapt iedereen nog?



12 september 2015: groepsfoto op de Mookerhei



Een Groene sabelsprinkhaan heeft Finn gevonden.



24 oktober 2015: boren naar grondwater bij Tullekesbôm

Henny eet 's avonds kastanjes

